

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2017

Redactie:

Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

JAARBOEK 2017

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2017

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

- Uitgave:* Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl
- Redactie:* Bert van der Lingen
- English summaries:* Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
- Lay-out:* Ewout Korpershoek en Arjan de Haan, DDG 's-Graveland
- Druk:* DPN Weurt
-
- Voorzijde omslag:* Pijp met carotte en naakte vrouw met tekst: 'Pipe Gambier' en 'Tabac de Paris'. Gambier, Givet.
Collectie en foto Arthur van Esveld.
- Achterzijde omslag:* Tegeltabelau met handelsmerk en producten van C. De Rijk & Zoon. Gouda, Ivora, 1920-1926.
Collectie en foto Arjan de Haan.

ISBN: 978-90-801138-8-6

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Opmerkelijke vondsten uit de 17de eeuw. Een gedraaide pijp, een steelfragment van een presentatiepijp en een vroege pijp met naamstempel Bert van der Lingen	9
Kleipijpen uit Friesland (2) Ewout Korpershoek	19
O Belgen! Wanneer gij Jantje Klaas zijn pijpje ziet rooken. Klei- en porseleinen pijpen van het Kamp bij Oirschot (gemeente Oirschot), 1832-1834 Jos Bazelmans, Michiel Purmer, Jan-Willem de Kort en Antoon Verspaandonk	41
Tabakspijpen uit een 17de eeus Vlaams vondstcomplex Jan van Oostveen	73
Kleipijpen uit een beerput aan de Groenendaal en uit de voormalige stadsgracht te Woerden, 1590-1870 Bert van der Lingen	81
Rajmond Théodore Comhaire een Belgische militair in Zeist, 1918 Bert van der Lingen	97
Het ging niet vanzelf. Over ontwerp en innovatie in de Nederlandse pijpenfabrieken in de 2e helft van de 20e eeuw, met nadruk op de laatste jaren van de Zenith Ruud Stam	103
Vrouwelijk naakt van Gambier Arthur van Esveld	113
Carottepijpen van Gambier Arthur van Esveld	119
Parijs, de thuisbasis van Gambier Arthur van Esveld	125
Nieuwe vondsten van pijpen uit de Gebrüder Ziegler catalogus Ron de Haan	141
Twaalf bladzijden uit een handelscatalogus van de Gebrüder Ziegler uit circa 1825 Ron de Haan	149
Bodemvondsten van pijpen uit Mali Piet Smiesing	171
Een Bamiléké pijp met drie ramskoppen uit Kameroen Ruud Stam	179
Aanvulling op ‘Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw’ en de mini-atuurpijpjes van Verwoerd Ruud Stam	183
De pijprokerstoel en een zeldzame 19de eeuwse pijprokerstoel in chinoiserie-stijl Ron de Haan	193
De firma C. de Rijk & Zoon, groothandel in rokersbenodigdheden te Amsterdam Bert van der Lingen	201
Snuiftabak, ‘het voedsel der neuzen’ Louis Bracco Gartner	221
English summaries	231

De pijprokerstoel en een zeldzame 19de eeuwse pijprokerstoel in chinoiserie-stijl

Ron de Haan

Inleiding

De oorsprong van de pijprokerstoel is onbekend. Dit meubelstuk, dat speciaal voor de pijproker is ontwikkeld, komt in West-Europa, maar vooral in Nederland en België voor en is mogelijk afgeleid van de katholieke bidstoel. De stoelen die bekend zijn in musea en collecties zijn te dateren in de tweede helft van de negentiende eeuw. Op de pijprokerstoel wordt achterstevoren en schrijlings gezeten, ofwel aan beide kanten een been terwijl de armen op de rugsteun leunen. In de meestal met stof beklede rugsteun bevindt zich een scharnierende opbergruimte of lade waarin de pijp en rokers- attributen worden opgeborgen. Het is Georg Brongers die in het boek *Nicotiana Tabacum* melding

maakt van de vroegste pijprokerstoel, daterend uit de eerste helft van de achttiende eeuw. Deze stoel, in Queen Anne stijl, bevindt zich in het Victoria en Albert Museum in Londen.¹ Volgens de objectbeschrijving van het museum dateert de stoel uit 1725-1735 en is het geen pijprokerstoel maar een 'library reading chair', een leesstoel, met in de armleuning twee zwenkladen waarin schrijfgerei kan worden opgeborgen. De met leer beklede stoel komt vermoedelijk uit het bezit van de Engelse dichter John Gay (1685-1732).²

De vraag is of de stoel inderdaad bedoeld is om schrijfgerei in op te bergen. Een dergelijke stoel lijkt wel geschikt om te lezen en pijp te roken, maar niet om te schrijven. Zijn de zwenkladen wellicht toch bedoeld om pijpen en tabak in op te bergen en hebben we hier te maken met een vroege combinatie van een rook- en leesstoel? In dat geval kan de hoge pijprokerstoel, zoals wij die kennen en in dit artikel bespreken, mogelijk afgeleid zijn van deze Engelse stoel. Opvallend is dat in vrijwel de gehele negentiende eeuw geen rookstoelen van dit model uit Engeland bekend zijn. De Engelse rookstoelen uit de latere negentiende eeuw hebben een laag model en zijn massief. Deze veelal met leer beklede stoelen hebben onder het zitgedeelte een lade waarin een kwispedoor kan worden opgeborgen.³ Het bezit van een pijprokerstoel was in Nederland voorbehouden aan de hogere klasse. De stoel bevond zich dan in de biblio-

Afb. 1. Een 'library reading chair'. Engeland, 1725-1735. (© Victoria and Albert Museum, London)

Afb. 2. Kind naast pijprokerstoel (bron: <http://www.elizabethkoning.nl/information.html>. 10-08-2017)

Afb. 3a-c. Pijprokerstoel, Zuid-Nederlands/Belgische stijl, 1850-1900. Collectie Arjan de Haan (voormalige coll. Niemeyer Tabaksmuseum).

theek of in de aparte heren- of rook-kamer of in andere ruimtes waar veel gerookt werd zoals studentenkamers of jachthuizen.⁴ Ook ontwikkelde zich de gewoonte om een rokerskostuum te dragen. De roker kon zich uitdossen met een kamerjas, broek en kalot of rokersmuts.⁵ De kalot was mogelijk afgeleid van de Turkse fez. Deze speciale rokerskleding was vooral in de tweede helft van de negentiende eeuw in Engeland populair en werd zowel bij het pijproken als tijdens het roken van sigaren gedragen.

Veel fotografen hadden een pijprokerstoel in hun atelier staan en op portretfoto's uit de late negentiende eeuw zien we vaak een heer, jongeman of soms een kind (afb. 2) leunend of ruggelings zittend op een dergelijke stoel. Het gebruik van de pijprokerstoel nam in de tweede helft van de negentiende eeuw tot circa 1900 een enorme vlucht. Door veranderend tabaksgebruik was deze stoel rond 1910-1920 vrijwel geheel verdwenen.

Twee typen pijprokerstoelen

In Nederland en België kan men twee typen stoelen onderscheiden, namelijk één in een Zuid-Nederlandse/Belgische neo Henri II stijl (afb. 3) en één in de Biedermeierstijl (afb. 4). De eerste is een robuuste, degelijke en zwaar uitgevoerde stoel in gelakt eikenhout. Kenmerkend voor dit type is het kruis tussen de poten waarop een kegelachtige opgaande versiering is aangebracht en op de rugleuning een allegorisch houtsnijwerk, geïnspireerd op het gebruik van de tabak. Meestal zijn dit gekruiste pijpen met een tabakszak en twee bundels sigaren. Dit snijwerk kan zich zowel aan de voorzijde als aan de achterzijde bevinden. De onderlinge verbindingen zijn uitgevoerd in getordeerd hout. De bekleding is zeer wisselend maar vaak wordt voor een gobelin bekleding gekozen. De tabakspijp en andere rook-

attributen kunnen opgeborgen worden in de uitschuifbare lade of onder het deksel van de armsteun.

Het tweede type stoel met Biedermeier kenmerken is rank en licht uitgevoerd, gemaakt van mahoniehout en in twee kleuren afgewerkt. Meestal gedeeltelijk zwart geschilderd en de overige delen gelakt zodat de originele kleur van het mahoniehout zichtbaar is. Er bevindt zich geen kruis tussen de poten en geen afbeeldingen die verwijzen naar de tabak. Ook bij dit type stoel is een ruimte onder het deksel van de armsteun gemaakt, of een lade waarin een pijp en de nodige rookattributen konden worden opgeborgen. Bij het afgebeelde Biedermeier model is overigens een zinken binnenbak toegepast wat vrij zeldzaam is. Ook de fraaie originele koordkwast is nog aanwezig.

De chinoiserie-stijl

Jaren geleden stond op de stoep van een stoffeerdersonwinkel in Hilversum een zeldzame pijprokerstoel.⁶ Het bijzondere aan deze stoel was de chinoiserie-stijl die niet eerder bij een dergelijk meubelstuk is gezien. De chinoiserie-stijl bereikte rond het midden van de achttiende eeuw een hoogtepunt. Men vond dat deze nieuwe stijl goed bij de toenmalige rococo stijl paste. In de chinoiserie-stijl werden kunstvoorwerpen in Chinese stijl uitgebeeld. In deze periode werd vooral veel Delfts keramiek, behang en zelfs complete stijklkamers met Chinese motieven uitgevoerd. Een mooi voorbeeld hiervan is te vinden in het Gemeentemuseum in Den

Afb. 4a-b. Pijprokerstoel in Biedermeier stijl, 1850-1900. Collectie Arjan de Haan (voormalige collectie Niemeyer Tabaksmuseum).

Afb. 5a-b. Chinoiserie pijprokerstoel, Zuid-Nederlandse/Belgische stijl, 1880-1900. Onbekende collectie en verblijfplaats.

Haag (de zogenaamde Japanse kamer in chinoiserie-stijl). In de wereld van het roken zijn er bijvoorbeeld tabakspotten, kwispedoren, snuifdozen, porseleinen en meerschuurpijpen bekend met een Chinese voorstelling. In de tweede helft van de negentiende eeuw herleefde de chinoiserie. In die periode bereikte ook de invloed van Nederland op China zijn hoogtepunt en verder had Nederland nog steeds zijn koloniën waarvan Nederlands-Indië de grootste en belangrijkste was en waar vele Chinese arbeiders (koelies) werkzaam waren. Mogelijk was ook het Japonisme, dat vooral na deelneming van Japan aan de Wereldtentoonstellingen van 1862 en 1867 doorbrak, van invloed op de ontwikkeling van deze stijl. Als gevolg van deze intensieve contacten ontstond er niet alleen in Nederland maar in heel West-Europa opnieuw een sterke hang naar de kunst, cultuur en de gewoonten uit Azië, waaronder die van de Chinezen. Het fenomeen pijprokerstoel in een chinoiserie uitvoering is echter buitengewoon zeldzaam.

Een bijzondere pijprokerstoel in chinoiserie-stijl

De Zuid-Nederlandse/Belgische neo Henri II stijl van de chinoiserie-stoel uit Hilversum is direct herkenbaar. Hij is relatief zwaar uitgevoerd in eikenhout met het karak-

teristische kruis tussen de poten. De gobelinbekleding op de zitting en de armsteun zijn niet origineel. Dit zal ongetwijfeld ook een Chinees geïnspireerde bekleding zijn geweest. De stoel is van eikenhout gemaakt en daarna volledig zwart geschilderd. De voorkant heeft schitterend houtsnijwerk met in het midden het borstbeeld van een Chinese man. Ook nu weer zien we, zoals vaak bij de Hollandse stoelen, twee gekruiste pijpen. De pijp links met de vierkante ketel is een model dat aan de fantasie van de maker moet zijn ontsproten. De rechter pijp kennen we uit vele gebieden zoals het Nabije Oosten en Noord-Afrika, maar niet uit China. Nog een westerse invloed zijn de twee sigarenbundels aan weerszijden aan de bovenkant. Typisch zijn ook de twee koordkwasten vlakbij de zitting. Bij het openen van het deksel van de armsteun valt direct de afwijkende indeling op. In het midden slechts een kleine ruimte voor de pijpen en aan weerszijden twee ronde uithollingen, mogelijk voor de tabak. Bij de Hollandse stoel is dat een lange lade met hooguit een klein vakje met een deksel voor de tabak. De achterkant van de stoel is ook fraai maar eenvoudiger bewerkt omdat je die als roker niet zag. De hoekige onderkant doet nog wel denken aan de kantelen van een Chinese paleismuur.

Afb. 5c-e. Chinoiserie pijprokerstoel, Zuid-Nederlandse/Belgische stijl, 1880-1900. Onbekende collectie en verblijfplaats.

Kort na het gereedkomen van dit artikel zijn bij een veilinghuis in Newbury (Engeland) een zestal pijprokerstoelen in Zuid-Nederlandse/Belgische neo Henri II stijl aangeboden.⁷ Alle zes de stoelen hebben houtsnijwerk van gekruiste pijpen met een lint, een bundel sigaren en een tabaksbuidel. Ook hebben de stoelen een kruisverbinding. In tegenstelling tot de in Nederland en België bekende stoelen met stoffen bekleding hebben de in Engeland gevonden stoelen een leren bekleding.

Twee van deze stoelen hebben zowel leren bekleding op de zitting als op de armsteun en vier hebben alleen leren bekleding op het zitgedeelte, terwijl het deksel op de bergruimte van hout is. Het is niet duidelijk of dit in Engeland vervaardigde stoelen zijn of stoelen van het 'vasteland' die in Engeland voorzien zijn van een leren bekleding.

Noten:

- 1 Brongers 1964, p. 187.
- 2 Victoria & Albert Museum (<https://collections.vam.ac.uk/item/O55040/reading-chair/>) Museum numbers: W.47:1-1948. Een tweede vrijwel identieke stoel dateert uit dezelfde periode (Museum number: W.13:1, 2-1970).
- 3 Scott 1966, p. 144.
- 4 Brongers 1964, p. 187.
- 5 Brongers 1978, p. 80-81.
- 6 Pogingen de stoel over te nemen mislukten. Uiteindelijk mochten er een paar foto's genomen worden en daarna is de stoel nooit meer gezien.
- 7 Sasauctions, Newbury (England). Cigarette Cards, Smoking Accessories, Pipes & Holders 20th July 2017 at 09:30. Lot No. 443: A mixed set of six very unusual 19th century smoking chairs. Met dank aan Kath Adams die deze stoelen heeft verworven en dit met ons heeft gedeeld.

Literatuur:

- Brongers, G.A., 1964, *Nicotiana Tabacum*. Groningen.
- Brongers, G.A., 1978, *Van gouvenaar tot bruyère pijp*. Amerongen.
- Scott, A. & C., 1966. *Tobacco and the collector*. Norwich.

Websites:

<http://www.isgeschiedenis.nl/nieuws/nederlanders-in-china-eind-19e-eeuw/>

<http://historiek.net/china-en-nederland-1600-2000/54824/>

Afb. 6a-b. Zes pijprokerstoelen bij een veilinghuis Engeland. Collectie Kath Adams. (Photograph: <https://twitter.com/sasauctions>).

De pijprokerstoel en een zeldzame 19de eeuwse pijprokerstoel in chinoiseriestijl / The pipe smoker's chair and a rare 19th century example in chinoiserie

Ron de Haan

The pipe smoker's chair was a piece of furniture especially designed for the pipe smoker. The smoker sits facing the back of this chair. In the arm rest, atop the back, there is usually found a small drawer or compartment for the storage of pipe, tobacco and other smoker's tools. In The Netherlands these chairs were usually found among those with higher social status and often placed in the library or in the separate men's room or smoking room. These chairs were especially popular in the second half of the 19th century but around 1910-1920 they had almost completely disappeared. In this paper a unique chair in chinoiserie style is depicted and described.

